

Dr. Öğr. Üyesi Metin SAMANCI
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bilecik/TÜRKİYE
metinsamanci@hotmail.com.tr

ORCID

Zeynep GÜNEY
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
zeynepgn235@hotmail.com

ORCID

Metin YALÇIN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
dibace@gmail.com

ORCID

III. MURAD'A SUNULAN GAZANIN VE SAVAŞ ATLARININ FAZİLETİNE DAİR BİR ESER: MİFTÂHU'L-'ADÂLE

A WORK ON THE VIRTUE OF
GAZA AND WAR HORSES
PRESENTED TO MURAD III:
MİFTÂHU'L-'ADÂLE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 04.08.2023
Kabul Tarihi: 01.09.2023
Yayımlanma Tarihi: 31.10.2023

Article Information: Research Article
Received Date: 04.08.2023
Accepted Date: 01.09.2023
Date Published: 31.10.2023

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Samancı, Metin vd., "III. Murad'a Sunulan Gazanın ve Savaş Atlarının Faziletine Dair Bir Eser: Miftâhu'l-'Adâle", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 9, Sayı 19, Güz 2023, s. 201-232.

Samancı, Metin vd., "A Work on the Virtue of Gaza and War Horses Presented to Murad III: Miftâhu'l-'Adâle", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 9, Volume 19, Fall 2023, p. 201-232.

10.28981/hikmet.1337984

Dr. Öğr. Üyesi Metin SAMANCI

Zeynep GÜNEY

Metin YALÇIN

**III. MURAD'A SUNULAN GAZANIN VE SAVAŞ ATLARININ FAZİLETİNE DAİR BİR
ESER: MİFTÂHU'L-'ADÂLE***

**A WORK ON THE VIRTUE OF GAZA AND WAR HORSES PRESENTED TO MURAD III:
MİFTÂHU'L-'ADÂLE**

ÖZ

Bu makalede 1574-1595 yılları arasında hüküm süren, kitaplara düşkünlüğü ile bilinen Osmanlı sultanı III. Murad'a sunulan 1578'den önce kaleme alındığı tahmin edilen Miftâhu'l-'Adâle (Adaletin Anahtarı) isimli, manzum parçalar da içeren mensur bir eser incelenmiştir. Şeyh İbrahim Tennûrî'nin soyundan gelen Ebussu'ûd bin Sa'dullâh (ö. 1595?) tarafından kaleme alınan ve iki babdan oluşan bu eserin ilk babı gaza ve gazilerin faziletlerine ikinci babı ise gaza için kullanılan bineklerin faziletlerine ayrılmıştır.

Çalışmada eser ve müellifi hakkında bilgi verilmiş ve eserin ilişkili olabileceği siyasetnâme, gazavatnâme gibi türler hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından eserin içeriği baştan sona kadar ortaya konmuştur. Müellif anlattığı her konu için ayet, hadis ve peygamber kıssalarından örnekler vermiş ve hikâye başlığı altında örnekler getirmiştir. Gaza ve savaş atlarının faziletleri dışında adaletin önemine de değinen bu eser aynı zamanda Osmanlı-İran savaşları için Osmanlı lehine propaganda unsurları da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gaza, Atlar, III. Murad, Adalet, Osmanlı-İran Savaşları.

ABSTRACT

In this article, a prose work including verse pieces, called "Miftâhu'l-'Adâle" (Key of Justice) is examined. It is estimated to have been written before 1578 and presented to the Ottoman Sultan Murad III, who ruled between 1574 and 1595 and was known for his fondness for books. The author of the work is Ebussu'ûd bin Sa'dullâh (d. 1595?), a descendant of Sheikh İbrahim Tennûrî. The work consists of two parts: the first chapter is devoted to "gaza" (holy war) and the virtues of veterans, while the second chapter is dedicated to the virtues of the mounts used for gaza.

The study provides information about the work and its author, and also evaluates the possible genres to which the work might be related, such as political treatises and books about gaza. The content of the work is revealed from beginning to end, where the author supports each subject with examples from verses, hadiths, and stories of the prophets, and illustrates these examples under various titles. Apart from discussing the virtues of gaza and war horses, this work emphasizes the importance of justice. Additionally, it contains propaganda elements in favor of the Ottomans, particularly concerning the Ottoman-Iranian wars.

Keywords: Gaza, Horses, Murad III, Justice, Ottoman-Persian Wars.

* Bu makale Zeynep Güney ve Metin Yalçın'ın Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde eser üzerine hazırlamakta oldukları yüksek lisans tezlerinden hareketle hazırlanmıştır.

Giriş

Osmanlı sultanlarının kitaplara ilgisinin yoğun olduğu ve bunlar arasında bazı padişahların kelimenin tam anlamıyla bir kitapsever olduğu bilinmektedir. Kitapsever sultanlar arasında adı en çok geçenlerden biri de 1574'te Osmanlı İmparatorluğu'nun 12. padişahı olarak tahta çıkan III. Murad'dır. Sultan'ın İtalyan hekimi Domenico Hierosilimitano, sarayla ilgili anılarında onun okumaya karşı merakına değinmekte ve haremde has oda yanındaki iki kütüphaneden söz etmektedir. Bunlardan birinde bulunan kristal cam kapılı iki dolapta Sultan'ın devamlı okuduğu iki düzine minyatürlü kitap vardı. Diğer kütüphane ise, çeşitli dillerde yazılmış çok güzel kitapları içermekteydi. Kitaba olan merakının bir sonucu olarak kendisini tasvir eden eserlerde sultan elinde kitapla resmedilirdi (Reyhanlı, 1987, 469-478).

Kendisi de bir müellif ve şair olan III. Murad daha şehzadelik döneminden başlayarak birçok müellif ve şairi de teşvik etmiş; saltanatı boyunca müellifler çeşitli vesileler ve farklı hâmler aracılığıyla edebiyat, tarih, tasavvuf, coğrafya, siyâsetnâme/ahlâk/nasihatname, din, firâset/fizyonomi, cifr ve beden ilmi, tabakat ve bilim konulu başlıklar altında kendisine eserler sunmuşlardır (Öztürk, 2022, 526-527).

Kendisine sunulan kitaplarda Sultan'ın devrinde yaşanan önemli olaylara işaret edilmesi kaçınılmazdır. III. Murad döneminin en önemli olaylarının başında Doğu seferleri gelmektedir. Osmanlı kaynaklarında "Acem Seferi" olarak anılan ve başlıca hedefleri Şirvan ve Gürcistan olan bu seferin başlamasının sebepleri arasında Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında öteden beri süregelen gerginlik, Asya'dan gelen Hac ve ticaret yollarının kontrolü, Şîî Safevî yönetiminin Anadolu ile Türkistan'ın arasını kesmesi, Şirvan'ın Sünnî halkının yardım dilekleri sayılabilir (Danışmend, 1972, 13-18; Kütükoğlu 1993, 29-31; Matthee 2018, 134-137). Bu seferleri anlatan çeşitli eserler kaleme alınmıştır (Eroğlu, 2020, 55). Makalede incelediğimiz *Miftâhu'l-'Adâle* adlı eser de böyle bir siyasi ortamda kaleme alınmış ve devrin kitapsever ve edebiyat hâmisi olan sultanı III. Murad'a sunulmuştur.

1. Eser Hakkında Temel Bilgiler

Miftâhu'l-'Adâle, cihadın faziletlerine ve gaza için kullanılan atların önemine dair mensur bir eserdir. Şeyh İbrahim Tennûrî'nin¹ (ö. 1482) soyundan gelen Ebussu'ûd bin Sa'dullâh adlı bir müellif tarafından Sultan III. Murad adına kaleme alınmış olan bu eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hekim Ali Paşa 56 numarada kayıtlıdır. Nesih hatla yazılmış nüsha her biri yedi satırlık toplam 104 varaktan oluşur. Nüsha sultanın kütüphanesine hazırlanmış olduğu için sanatlı bir cilde sahiptir. Miklepli cildin tezyinatında köşebent, zencirek, tığlarla çevrili ve salbekli bir şemse yer alır. Cilt süslemelerinin kenarlarında tığlar içlerinde altın üzerine kırmızı hatayı motifler yer alır. Kenar çizgileri ve bölüm başlıkları altın suyu ile

¹ Bayramiyye tarikatının Tennûriyye kolunun kurucusu mutasavvıf, şair.

oluşturulmuştur. Derkenarda ekleme ve düzeltmeler yer alır. Tezyinatlı olan 104^b'de temmet kaydı yer alır. Eserin içeriğinde ya da nüshada telif tarihi verilmemiştir.

Nüşhanın zahriyesinde yer alan tığlarla süslü badem şeklindeki madalyonda (şemsede)¹ eserin adı, müellifi hakkındaki bilgilerin yanı sıra III. Murad övgüsü yer alır.² Madalyondaki bilgiler eserin III. Murad'ın şahsî kütüphanesi için yazılmış olduğunu gösterir (Öztürk, 2021, 661-664).

Madalyondaki Arapça metnin çevirisi şöyledir:

Bu risaleyi ebedî mutluluğun ve daimî hükümranlılığın kapısı olan adaletin anahtarı Miftâhu'l-'Adâle olarak adlandırdım. En yüce sultan, pek şerefli hakan, milletlerinin düzenini elinde tutan, Allah'ın âlemdeki gölgesi, güvenliğin sığınağı, İslam ve iman ehlinin yardımcısı, adalet ve ihsanın dağıtıcısı, inkar, şirk ve azgınlığı ortadan kaldıran sultan oğlu sultan Sultan Süleyman oğlu Sultan Selim oğlu Sultan Murad Han'ın hizmeti için yazılmıştır. Allah onun mutluluk veren gölgesini dünya var oldukça sürdürsün. Amin, ey izzetli ve merhameti bol Allah'ım! Bu eser Allah'ın değersiz kulu Seyyid Şeyh Ebussu'ûd bin Sa'dullâh bin Seyyid Şeyh Lutfullâh bin Seyyid Şeyh İbrahim Kayserî [Tennûrî] tarafından yazıldı. Allah onların sırlarını mübarek kılsın.

Müellif 2^a'da eserin bölümleri hakkında bilgi verir. Eserini gökte parıldayan ikiliye, aya ve güneşe benzeten müellif bu benzetmesinin sebebini eserin iki babdan meydana gelmesiyle açıklar. Birinci bab *fi beyâni fezâ'ili'l-guzâti ve'l-mücâhidin*, ikinci bab ise *fi fezâili merâkibi erbâbi'd-dini ve'l-yağın* şeklinde başlıklandırılmıştır. Birinci bab 1^b-37^b arasında yer alırken ikinci bab 37^b-104^b varakları arasında yer alır.

Eser mensur olmasına karşın iki yerde manzum parçalar bulunur. 3^a - 5^b arasında gaza redifli 22 beyitten oluşan, III. Murad övgüsünde bir kaside yer alır. Kasidede III. Murad'ın gaza edenleri himaye etmesi övülür. Diğer manzume ise 43^b-44^a arasında yer alan uzunca bir kıtadır. Bu kıtada Arap atı övülür.

Eserin içeriğinde veya nüsha üzerinde telif tarihine ilişkin kesin bir tarih verilmemiş olsa da bazı çıkarımlar yapılması mümkündür. 44^b'de müellif Kızılbaşların baskıları nedeniyle tebaanın güvende olmadığından söz eder. III. Murad'ın İran'da sünnilere kötü muamele yapılması ve Şirvan halkının kendisinden yardım istemesi sonucu sefere çıktığı (Kütükoğlu, 1993, 29) göz önünde tutulursa eserin bu seferlerin yapıldığı 1578'den hemen önce yazıldığı hükmüne varılabilir (Öztürk, 2021, 661).

¹ Gacek, şemseyi içerisinde yazı bulunduran veya bulundurmeyen küçük veya büyük hacimde dairevi bir süs olarak tanımlar. Şemselerin elyazmalarında çeşitli amaçlarla kullanıldığını ve bu amaçlardan birinin de himaye bilgilerinin kaydı olduğunu söyler (2017, 206).

² Bu eser ve III. Murad'a sunulan diğer madalyonlu eserler için bak. (Öztürk, 2021).

2. Eserin Müellifi

Müellif 3^a-5^b arasında yer alan gaza redifli kasidenin taç beytinde mahlas yerine Seyyid Ebussu'ûd ismini kullanır. Tezkirelerde böyle bir mahlas tespit edemedik.

Tespitlerimize göre müelliften bahseden ilk biyografik kaynak Bursalı Mehmet Tâhir (ö. 1925) tarafından yazılan *Osmanlı Müellifleri*'dir. Mehmet Tâhir *Osmanlı Müellifleri*'nde müellife özel bir madde açmamışsa da Şeyh İbrahim Tennûrî maddesinde torunu olması hasebiyle Ebussu'ûd bin Sa'dullâh'ın adını anar:

Ahfâdından ve Sultan Murâd-ı Sâlis mu'âsırlarından Ebüssuud bin Şeyh Sadullah Efendi de ulema ve urefâdan bir zât olup Miftâhu'l-Adâlet isminde iki bab üzere mürettep Türkçe bir eseri vardır ki bâb-ı evvel fezâyilü'l-guzâtı ve'l-mücâhidîn bâb-ı sâni fezâyilü merâkibi erbâbi'd-dünyâ ve'd-dîn'dir (Saraç, 2016, 48).

Mehmet Tâhir'in müellif hakkında verdiği bu bilgilerin kaynağı onun yazdığı eserler olmalıdır. Zira müellif hakkında eserleri dışında biyografik kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Ali Rıza Karabulut, Mehmet Tâhir'in verdiği bilgilere ek olarak onun Kayserili olduğunu belirtmiş ve kaynak göstermeden doğum ve vefat tarihlerini hicri takvime göre vermiştir.¹ Buradaki bilgilere göre müellif H. 1003 (1594/1595) tarihinde vefat etmiştir (Karabulut, 2008, 105). Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça Arapça Yazmalar Kataloğu'nu (1995) hazırlayan Karabulut bu bilgiyi katalog çalışması yaparken gördüğü bir eserden edinmiş olabilir.

Müellifin *Şerh-i Mesnevî* isimli eserini yayımlayan Koçoğlu bu eserinden hareketle müellif hakkında bilgiler ortaya koymuştur. Yukarıda verdiğimiz bilgilere ek olarak Koçoğlu'nun tespitlerine göre müellif bu şerhte anlattığı birkaç kıssada kendisinin uzun zaman bir Nakşî büyüğünün hizmetinde bulunduğunu aktarır. Bu kişi tıp ilminde yetkin biri olduğu için Hakîm Çelebi olarak anılan bir Nakşibendi büyüğüdür. Ebussu'ûd, Hakîm Çelebi'den kutup mertebesinde bir ulu kişi olarak söz eder ve Mesnevi şerhini ondan aldığı ilhamla kaleme aldığını söyler. Aynı eserdeki bilgilerden müellifin önce zahirî ilimleri tahsil ettiğini ve daha sonra tasavvufa yöneldiğini, dinî hükümlere sıkı sıkıya bağlı olduğunu anlıyoruz (Koçoğlu, 2014, 27-30).

3. Eserin Dahil Edilebileceği Türler

Eserin başlığı (*Miftâhu'l-Adâle*) bir siyasetname çağrışımı yapsa da eser bu türe dahil edilemez. Eserin iki baktan oluştuğu ilk babın gazilerin faziletlerine ikinci babın ise gaza için kullanılan bineklerin faziletlerine ayrıldığı

¹ Torunlarından birine ait vakfiyeden hareketle İbrahim Tennûrî'nin şeceresini ortaya koyduğu bir başka çalışmasında da h. 966'da (1558/1559) sağ olduğunu belirtmiştir (Karabulut - Yıldız 1978, 13).

yukarıda söylenmişti. Bu durumda eseri fezailülcihat ve atlarla ilgili olan feresnâme türleriyle ilişkilendirmek mümkündür.

3.1. Siyasetnameler

Arapça 'insan topluluklarını yönetme, politika' anlamındaki *siyâset* ile Farsça 'mektup, yazı' anlamlarındaki *nâme* kelimelerinin birleşiminden oluşan siyasetname, devlet yöneticilerine siyaset hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gerekenlere yönelik önerilerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür anlamında kullanılır. Devletin içinde bulunduğu durumun eleştirilmesi, ilkelerden sapmalar, adaletin ihlâli, kurumların aksaklıkları, yöneticilerin sorumluluk ve yetkilerinde dengenin sağlanması, rüşvetin önlenmesi, liyakatin önemi, sosyal yapının sarsılması, ordunun bozulması, erdemli yönetim ilkeleri, yöneticilerin nitelikleri, uyulması gereken kurallar vb. meseleler bu eserlerde ele alınan ortak konuları oluşturmaktadır (Adalıoğlu, 2009, 304).

Siyasetname geleneğinin klasikleri erken dönemlerde Türkçeye kazandırılmış, böylece devlet geleneği, yönetim yorumları ve siyaset literatürü Osmanlı coğrafyasına taşınmıştır. Bugüne ulaşan ilk tercüme *Kelîle ve Dimne* olup manzum olarak I. Murad'a sunulmuştur. Türün önemli örneklerinden *Kâbüsnâme* ise Mercimek Ahmed tarafından Türkçeye çevrilmiş ve II. Murad'a takdim edilmiştir. Bunlardan başka Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd*'i, Gazzâlî'nin *et-Tibrü'l-Mesbûk*'ü, Yuhannâ b. Bıtrîk'in *Sırru'l-Esrâr*'ı, Seyyid Ali Hemedânî'nin *Zahîretü'l-Mülûk*'ü de Osmanlı kültürüne kazandırılan ve çok sayıda tercümesi yapılan eserlerdir (Yılmaz, 2009, 306).

Miftâhu'l-'Adâle'nin hem adında adalet geçer hem de içeriğinde adaletten söz edilmektedir. Aşağıdaki içerik incelemesi kısmında görüleceği üzere gaza kavramı adalet ile ilişkilendirilmiş ve eserin sunulduğu III. Murad'ın gazaya ve adalete gösterdiği özen övülmüştür. Bu yönüyle eser temel konularından biri adalet olan siyasetname türüne (Levend, 1963, 169) yaklaşıyor.

III. Murad'ın övüldüğü eserlerde dört temel kavram ön plana çıkarılır: gül, adalet, tasavvuf ve avcılık (Öztürk, 2022, 720; Öztürk 2021, 278). III. Murad'a sunulan bu eser de gerek içeriği gerekse adı ile adaletin öne çıkarıldığı bir eserdir. Gazayı ve gaza için kullanılan binekleri konu edinen *Miftâhu'l-'Adâle*'nin konusu doğrudan adaletle ilgili olmasa bile müellif yer yer adalet konusuna temas eder.¹

3.2. Gazavatnâmeler

Sözlüklerde en dar anlamıyla 'akın etmek, saldırmak; İslam uğruna yapılan savaş' olarak karşımıza çıkan *gaza* kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir kez

¹ III. Murad'a sunulan ve *Miftâhu'l-'Adâle* gibi konusu doğrudan ilgili olmamasına karşın adalete değinen başka bir eser için bak. (SamanCI, 2023).

fail ve cemi kalıbında geçer.¹ 'Bir işi başarmak için çaba harcamak, mücadele etmek' anlamındaki *cehd* kökünden gelen İslami literatürde "dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek' gibi anlamlar kazanan cihâd kelimesi ise Kur'an-ı Kerim'de 41 kez geçmektedir. Yani Kur'an-ı Kerim'de gaza yerine daha geniş bir anlam çerçevesine sahip olan cihâd kavramı daha çok yer almaktadır.

Gaza ve cihad kavramlarını lügat kitaplarından ve Türkçe tarih metinlerden hareketle inceleyen Şinasi Tekin şu sonuçlara varmıştır: Anadolu'da gaza aslında aynı şeyi ifade eden cihâdın yerini almıştır. XII. asırda Şam'da yazılmış bir ilmihal kitabına göre saldıran düşmanı savmak için girilen savaşa cihâd, uzaktaki düşmanın üzerine farklı nedenlerle yürümeye gaza denilmesinden hareketle beylikler ve Osmanlılarda bu bakış açısı yaygın olduğu için gaza ve gazi terimleri yaygınlaşmıştır. XVI. yüzyıl sonrası yüksek zümrenin dilinde ve eserlerinde cihâd kavramı gazanın yerini almışsa da gaza ve gâzî kelimelerini, geniş halk kitleleri kullanmaya devam etmiş ve bunları dilin temel kelimeleri hâline getirmiştir (2014, 176).

Arap edebiyatında gazaları ve gâzîlerin kahramanlıklarını hikâye eden eserler *megâzî* adını alır. Türk edebiyatında bu gibi eserler gazaname yahut gazâvâtname adı altında toplanır. Gazanamelerde, düşmanla yapılan tek bir savaş, gazâvâtnamelelerde ise savaşlar ve akınlar silsilesi tasvir edilir (Levend, 2000, 1).

İlk gazâvâtname örneklerine Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Hz. Hamza, Hz. Ali, Battal Gazi, Danişmend Gazi gibi daha çok dinî kimlikleriyle öne çıkan kahramanların etrafında anlatılan destanlarda rastlanmaktadır (Ünlü, 2015, 10). Gazâname, gazâvâtname, fetihname ve zafername gibi adlarla anılan edebî metinleri Selçuklular devrine kadar götürenler ve destanî yönlerinin ağır basmasına rağmen Dânişmendname ve Battalname gibi eserleri de bu türe dahil edenler olmuştur. Ancak bunlar daha çok destanî unsurlar taşıdıklarından gazâvâtnamelelerden ayrı bir tür oluşturur. Belirli bir savaş veya seferi tasvir eden gazâvâtnameleler oldukça ayrıntılı bilgiler verirler ve bu yönleriyle genel Osmanlı kroniklerinin boşluklarını doldururlar (Erkan, 1996, 439-440).

Gazalarda fetih veya zafer bahis konusu değildir, gaza sadece savaştır. Bir şehrin yahut bir kalenin alınmasını anlatan eserler fetihnamedir. Fetihleri ve düşmanın yenilmesi ile biten savaşları hikâye eden gazanamelere 'zafername' de denir. Bunlar, sonradan birbiriyle karıştırılmış, fetihname ve zafernamelelerin hepsine gazâvâtname, son devirlere ait savaşları hikâye eden eserlere de zafername denmiştir (Levend, 2000, 1).

¹ "Ey inananlar! Sefere ya da gazâyâ çıkan kardeşleri hakkında, "Eğer bizim yanımızda olsalardı ölmez ve öldürülmezlerdi." diyen inkarcılar gibi olmayın." (Kur'ân-ı Kerîm: Al-i İmrân, 3/156).

Eşvâk adlı Arapça eserin tercümesi yoluyla kaleme alınan 1567 yılında tamamlanarak Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulan *Fezâ'ilü'l-Cihâd* isimli eserdir.¹

Mehmet Tâhir'in *Miftahu'l-'Adâle*'yi fezailülcihat hakkında eserler arasında saymaması dikkat çekicidir (Kozan & Çakıroğlu 2013; İmamoğlu 2015). Zira *Osmanlı Müellifleri*'nde müellifin adından söz ederken eserden ve içeriğinden haberdar olduğu bellidir (Saraç, 2016, 48). *Miftâhu'l-'Adâle*'nin cihadın faziletleri hakkında kaleme alınmış eserler arasında anılmamasının sebebi, muhtemelen sadece ilk babının konuyla ilgili oluşudur. Aşağıda gelecek içerik incelemesinden de anlaşılacağı üzere eserin ilk babı cihadın faziletlerine yöneliktir. Müellif bu konuyu ayetler, hadisler ve menkıbelerle destekleyerek anlatır.

3.4. Feresnameler

Atın savaşlarda ve ulaşımda insan için önemi büyüktür. Hz. Peygamber'in atları öven hadislerinin de tesiriyle atlar için kitaplar yazılmıştır. İslam tarihi boyunca at ve atçılığa dair kaleme alınan eserler iki temel konu etrafında şekillenir. Atların hastalıkları ve bunların tedavi yollarına yönelik eserler baytarname; binicilik, at üstü okçuluğu, silahşörlük gibi konular ise fûrûsiyye, haylname ya da feresname gibi adlar taşır (Eliacıoğlu, 2013:8-20). Bu tanımdan hareketle *Miftâhu'l-'Adâle*'nin ikinci babı için feresname demek uygun düşer.

Feresnameler arasında öne çıkan eserlerden biri Ahmed Resmî (ö. 1783) tarafından kaleme alınan *el-İstinâs Fi Ahvâli'l-Efrâs* adlı eserdir. I. Mahmud'un sadrazamlarından Köse Mustafa Paşa'nın atlara olan ilgisini fark eden Ahmed Resmî, eseri bunun üzerine kaleme almış ve 1754'te tamamladığı eserini adı geçen sadrazama sunmuştur (Ermiş Türkmen, 2019, 74-75). Bu eser, kısmen feresnâme olarak nitelendirilebilir ve içeriği atlarla ilgili çeşitli bilgi ve anlatıların derlemesinden oluşur. 12 varaklık bu eser bir giriş, iki bölüm ve bir hatimeden meydana gelir. Mukaddime kısmında, Arapçada kullanılan at isimlerinin Türkçe karşılıkları, atların özellikleri, tanımları ve betimlemeleri, atlarla ilgili Farsça anlatılar yer alır. Ayrıca atlarla ilgili hadisler, Türkçe atasözleri, beyitler, hikâyeler ve atlara ustaca binen Arapların isimleri de bu eserde yer alır (Benli, 2022). *Miftâhu'l-'Adâle*'nin atlarla ilgili hadisler ve menkıbeler üzerinden atın değerinin anlatıldığı ikinci babı da benzer niteliktedir.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmeler sonucunda şunları söyleyebiliriz. Eser, adı bakımından bir siyasetname gibi görünse de ilk babı fezailülcihat konulu eserlere, ikinci babı ise feresnamelere dahil edilebilir. Yer yer eserin sunulduğu Sultan III. Murad'ın gazalarının övülmesi bakımından ise gazavatnamelere yaklaşıyor.

¹ Eserin müellif nüshasından hareketle bir doktora tezi hazırlanmıştır (Dadaş, 1995).

4. Eserin İçeriği

4.1. Birinci Bab: Gazi ve Mücahitlerin Faziletleri

Müellif eserin Arapça yazılmış besmele-hamdele-salve bölümünde geleneğe uygun olarak içeriğe uygun cümleler tercih etmiştir. Allah'ın insanlardan kimilerini diğerlerine üstün kıldığı ve hayvanların insanın hizmetine verildiği söylenir. Burada Kur'an-ı Kerim'den bir ayet iktibas eder: "Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) zînet olsun diye (yarattı.)" (Kur'an-ı Kerim, Nahl 16/8). Daha sonra müellif eserin bölümleri hakkında bilgi verir. Eser iki babdan oluştuğu için müellif onu gökteki aya ve güneşe benzetir. Birinci bab *fi beyāni fezāili'l-guzāti ve'l-mücāhidin* ikinci bab ise *fi fezā'ili merākibi erbābi'd-dini ve'l-yaqin* şeklinde başlıklandırılmıştır. (1^b-2^a)

Eserin sunulduğu Sultan III. Murad'ın övüldüğü bölümde yine eserin konusuyla ilişkili olarak onun insanlar için adalet ve güven kaynağı olduğu söylenir. Bu bölümdeki övgülerin zahriyede eserin ve himaye bilgilerinin yer aldığı madolyondaki ifadelerle hemen hemen aynıdır: En büyük hakan, Arap ve Acem hükümdarların başı, Allah'ın âlemlerdeki gölgesi, adalet ve ihsanın yardımcısı, cömertlik, mertlik ve irfanın kaynağı vb. (2^b)

Birinci babın Arapça başlığından sonra müslümanlar için en faziletli işin evi için helal rızık elde etmek olduğu söylenir. En faziletli kazanç da gazadan elde edilen ganimettir. Gaza en faziletli ibadettir çünkü o Hz. Peygamber ve sahabilerine aittir. Daha sonra gaza redifli Sultan III. Murad övgüsünde bir kaside gelir. Bu kasidede hem gaza hem de gazaya verdiği destek için Sultan III. Murad övülür. Yukarıda belirttiğimiz gibi dua beytinde mahlas yerine Seyyid Ebussu'üd ismi geçer (2^b-5^a).

Kasideden tekrar mensur kısma geçildiğinde yine III. Murad övgüsü devam eder. Gazaya destek veren bir padişah devrinde yaşadığı için Allah'a şükreder. Öyle ki o hükümdarlığa başladığından beri şerefli fikirleri ve geleceğe dair sezgileri hep gaza ve adalet üzerinedir. İnananlara karşı evliya gibi koruyucudur. Onun çağında şeytan idam edilmiştir. Nefsine uyanlar, fesat çıkarıcılar ve şeytanın menzilleri kahrolmuştur. İbadet yerleri onun devrinde, imar edilmiştir. Günahlardan kaçınmaya ve namaza rağbet artmıştır. Hükümdarlığında, savaşlar için bütçe ayırarak düşman üzerine asker göndererek sayısız memleketler fethettikleri için düşmana korkmak ve bağırıp kaçışmak düşmüştür. Ondandır eski sultanlara baş eğmeyen düşmanlar bile ona adam yollayıp bağlılıklarını bildirmişlerdir. Çünkü onun şerefli varlığı bütün düşmanlara settir. Yardımları ve hayır duaları Hz. Ömer gibi iman ehline ve İslam askerlerine destektir. (5^b-6^b)

Bu uzunca III. Murad övgüsünden sonra müellif Hz. Ömer'le ilgili bir kısma anlatır. Hz. Ömer (r.a.) Muaz Bin Cebel'i ordusuyla birlikte Kufe'ye, düşman üzerine göndermiştir. Hz. Ömer, bir Cuma günü hutbe sırasında Hz. Muaz ile ordusunun pusuya düşürülmek üzere olduğunu kalp gözüyle görür ve gayriihtiyari olarak "Yâ Muaz! El-cebel!" diye üç kere bağırır. Ashab-ı kiram, hutbedeki konuyla ilgisi olmayan bu durumun bir hikmeti olduğunu düşünür.

İslam ordusu seferden döndükten sonra Hz. Muaz savaş esnasında Hz. Ömer'in "El-cebel!" nidasından sonra dağa doğru pozisyon alındığını ve o sayede düşman ordusunun kurduğu tuzağın bertaraf edildiğini ve savaşın kazanıldığını anlatır. (7^a-9^a)

Bu hikâyeden sonra tekrar III. Murad övgüsüne dönülür. Müellif bu bölümde padişahın; hilafetin devamı ve İslam askerlerinin üstünlüğü için ettiği dualar ile Müslümanların faydasını gözetmesi, gaza işlerine özen göstermesi, zulmün yerine adaletin hâkim olması için gayret göstermesi vb. durumlardan dolayı padişahın liderliğini Hz. Ömer'in liderliği ile aynı derecede görür. Müellif; savaşa gösterdiği özenden dolayı, bu savaşa gönderdiği askerlerin düşmanlara karşı ortaya koyduğu kahramanlık neticesinde kazandıkları sevabın yüz bin katını da padişahın kazandığına inandığını ifade eder. Daha sonra sultanın gazaya verdiği desteği öven bir beyit aktarılır. (9^a-10^a)

Hadis âlimi İbn Melek'in (ö. 1418'den sonra) Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğü ve ona fitnenin nereden başlayacağını sorduğu, Hz. Peygamber'in parmağıyla doğu yönünü işaret ettiği anlatılmaktadır. Burada eserin yazıldığı dönemde Osmanlı'nın doğudaki ülke olan İran'la savaştığını hatırlayalım. Müellif bu iktibası yaparak Devlet-i Aliyye'nin Hz. Peygamber'in işaret ettiği fitne ile savaştığını söylemiş olur. Daha sonra bunu daha da detaylandırır ve fitnecilerin müslümanlık iddiasıyla ortaya çıkarak avamdan cahil ve günahkar insanları kandırdıklarından söz eder. Yine bunu destekleyecek bir başka rivayet aktarılır. Nasr Suresi nâzil olduktan sonra Hz. Muhammed'in ashabına bu sureyi okuduğu ve sonrasında ağladığı; ağlamasının sebebi sorulduğunda ise Allah'ın yardımı ile topluluklar halinde İslam'a giren insanların, yine topluluklar halinde küfre dâhil olacağını, bu kafirlerin ahir zamandaki fitnelerinin İslam diyarında görülmemiş şekilde büyük ve etkili olacağını söylediği ifade edilir. Müellif, Hz. Peygamber'in fitnenin başlayacağı yer olarak işaret ettiği doğuda, bir kâfirin sözü ile bir köy halkının tamamen kâfir olduğunu ifade eder. İslam beldelerinde köy ve şehirlere Kızılbaşlar dolmaktadır. Ama Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve kılıcı olan padişahın zafer kılıcının korkusundan başlarını kaldıramadıkları anlatılır. Eğer padişahın kılıcının korkusu olmasa dünyanın fitneden kurtulamayacağı ifade edilir. O kişilerin -Hz. Muhammed zamanında meydana gelen münafıklar gibi- inançlarını söylemedikleri ve küfür içinde olduklarını, kılıç korkusundan dolayı ilan etmedikleri belirtilir. (10^a-12^a)

Müellif bu anlattıklarını bir rüya ile destekler. (Şah) İsmail'in dedesi evliyaullahtan bir ulu kimsedir. Bir gün bir derviş gelip "Sultanım rüyamda bir köpeğin seccadeniz üzerine yavruladığını gördüm." der. Şeyh inleye inleye ağlar ve görülen rüya hakkında "Eyvah! Soyumdan dinsizlik ve zındıklık zuhur edecek." dediği aktarılır. Müellif burada rüyanın gerçekleştiğini ifade ederek Osmanlı ile İran arasında süregelen savaşta Osmanlı'nın doğru yolda olduğuna yönelik propaganda yapmış olur. (12^b)

Müellif yine bir rüya üzerinden söylediklerini desteklemeye devam eder. Haydar'ın¹ babası olan şeyh bir gün dervişlerine rüyasında oğlu Haydar'ın önde gelen sahabeler tarafından beline kadar gömülmüş vaziyette recm edildiğini, her taraftan taşa tutulduğunu söyler ve dervişlere oğlunun durumunu sorar. Dervişler Haydar'ın Şîî kitapları yazdığını ve tasnif ettiğini söylerler. Bunun üzerine şeyh Haydar'ı tutup getirmelerini ister. Gördüğü rüyadaki gibi onu taşa tutmak ister. Dervişler yine Müslüman olup tevbe edebilir düşüncesiyle merhamet edip haber vererek Haydar'ın kaçmasını sağlarlar. (13^a-13^b)

Müellif bu bölümde dünyaya fitne tohumu saçan batıl inanç sahibi bir gürühtan söz eder. Bunlar Hz. Ali'yi severler. Kendilerini ona nispet ederler. Hz. Ali'ye olan sevgilerini izhar edip diğer seçkin sahabelere ise düşmanlık ederler. Oysa seçkin sahabelerin tamamı birbirlerine karşı sevgi ve itimatta birdirler. Dinsizler, onların aralarına girip bazılarını küfretmektedirler.

Burada anlatılanları desteklemek için Hz. Ali'yi referans göstererek bir hikâye anlatılır. Sahih bir rivayete göre, daha çocuk yaşlarda iken Hz. Hasan Hz. Ali'ye, Hz. Muhammed'e en yakın sahabesinin kim olduğunu sorar. Hz. Ali "Hz. Ebu Bekir" diye cevap verir. Sonra kimdi? diye sorar. Hz. Ali "Hz. Ömer idi." der. Sonra Hz. Hasan susar. Çocukluk dünyasında işler babaya nispet edildiğinden Hz. Hasan, Hz. Osman'ın da adının zikredilmesini içinden geçirir. Hz. Ali yüksek firasetiyle Hz. Osman'ın da adını söyler. Oğlunun, babasını merak edebileceği ihtimali üzerine de kendini o zamanın sıradan bir insanı olarak tanımlar. Müellif burada Hz. Ali'nin tavrından yola çıkarak seçkin sahabenin birbirine olan saygısını ve tevazusunu takdir eder ve "Kim tevazu sahibi olursa Allah onun rütbesini yüceltir." hadisini aktarır. Ardından tevazu ile ilgili bir Farsça ve bir Türkçe beyit aktarır. (14^a-15^b)

Seçkin sahabenin aralarına girmek isteyen, onları birbirine rakip gibi göstermek isteyen kişilerin dinsizliğinden şüphe edilmeyeceğini ve onların ateşe atılmaya layık olduklarını ifade eder. "Allah onları rezil etsin. Allah onların canını alsın." diyerek onlara beddua eder.

Buraya kadar Osmanlı'nın düşmanı Safevî devletinin inançlarının yanlışlığını vurgulayan müellif devrin halifesi tarafından bu zihniyetteki insanlarla gaza edilmesini, onların top ve tüfek ile canlarının yandırılmalarını, keskin kılıçlarla toprağa yuvarlanmalarını, bazılarının gürz ile toprağa serilmelerini emrettiği zaman Allah'ın yardımının onunla olacağı ve Hz. Muhammed (sav) ile Dört Halifenin ona rehber olacağını vurgular. Gazanın faziletleri ile mücahitlik ve şehitliğin kerametine sınır olmadığını ifade eder. (15^b-16^a)

Gazanın faziletlerinden ve şehitliğin kerametlerinden söz eden müellif bunu destekleyecek bir Battal Gazi hikâyesi anlatır. İslam halifelerinden birinin

¹ Önceki rüyada Şah İsmail'in dedesinden söz edildiğine göre burada Haydar diye anılan kişi Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar (ö. 1488) olmalıdır.

zamanında yaşayan Seyyid Battal Gazi gazalarıyla meşhur olmuş kahraman bir savaşçıdır. Rum diyarında (Anadolu'da) çok savaşları olmuştur. Zamanın halifesi bir gün Battal Gazi ile karşılaşır ve ondan yaptığı gazalardan ve yaşadığı maceralardan -ibret almak için- söz etmesini ister. Battal Gâzi halifeye başından çok olay geçtiğini, Allah tarafından çok yardım gördüğünü söyler ve bir hikâye anlatır. Hikâyeye göre Battal Gazi, başka bir gâziyle yoldaş olup İstanbul'a doğru gazaya gider. Şehrin yakınlara geldiklerinde bir çeşme başında abdest alıp namaz kılarlar. O sırada Rum tarafından teçhizatlı bir süvari gelir. Süvariye bütün savaş teçhizatını kuşanmış halde nereye gittiğini sorarlar. Süvari de dünyayı yakıp yıkan Seyyid Battal'la savaşmak ve onu öldürmek için yola çıktığını söyler. Battal Gâzi'nin yoldaşı süvariye aradığı kahramanın orada olduğunu söyler ve Battal Gazi'yi gösterir. Süvari aradığı kişiyi bulmanın sevinciyle meydanda dolaşmaya başlar ve Battal Gâzi'yi meydana çağırır. Battal Gazi'nin yoldaşı süvariye önce kendisi ile savaşmasını, sonra Battal Gazi ile savaşmasını söyler. İki kahraman savaşa tutuşur ve neticesinde Battal Gazi'nin yoldaşı şehit olup cennete gider. Sıra Battal Gazi'ye gelir ve Battal Gazi süvari ile mücadeleye başlar. Bir gün bir gece cenk ederler ama yenişemezler. Mızraklar ve kılıçlar kırılır, atlar altlarından savuşur, mücadele devam eder. Süvari, güreş tutmak için kuşak kuşanır. Battal Gazi, Allah'ın yardımı ile rakibini yıkıp hançerini çeker ve rakibin göğsüne oturur. Rakip Battal Gazi'ye yalvararak "Seyyitlik bunu mu gerektirir?" diye sorar. "Hz. Ali'nin neslinden değil misin? İyilik ve yardımseverlik nereye gitti." der. Battal Gazi bu savunmadan etkilenir ve rakibini özgür bırakır. Rakibi razı olmaz, yine tutuşmak istediğini söyler. Battal Gazi rakibini üç defa yener, üçünde de özgür bırakır. Yine razı olmayıp dördüncü kez tutuştuklarında rakibi kazayla Battal Gazi'yi yıkar ve hançerini çekip Battal Gazi'nin göğsüne oturur. Battal Gazi rakibine "Ben seni üç defa affettim. Sen de bir defa o iyiliği hatırlasan olmaz mı? der. Rakip ise bülbül gibi feryat ettikten sonra ona "Benden mertlik beklemek nasıl bir haldir? Düşmanı özgür bırakmak cahilliktir. Bu fırsat ömür boyu elime geçmez. Kimse böyle bir ganimeti rüyasında bile göremez." diyerek Battal Gazi'yi öldürmeye kalkışır. Battal Gâzî hayattan umudunu kesip Allah'a yalvarmaya başlar. O esnada bir süredir yerde cansız yatan Battal Gâzî'nin yoldaşı Allah'ın emriyle canlanıp ayağa kalkar, keskin hançerini kavrayıp euzu besmele çekerek "Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma. Bilakis onlar diridirler, Rabb'leri katında rızıklanmaktadırlar." âyetini okuduktan sonra düşmanın başına bir kılıç darbesi vurur. Düşmanın başı ve bedeni ayrı yerlere düşer ve cesedine sinekler konar. Battal Gâzî'nin yoldaşı, kanlı bedeniyle şehit olduğu yere kadar gidip tekrar yerine yatar. Müellif gazi ve şehitler için böylesi kerametlerin çok olmadığını daha nicelerinin yaşandığını söyler. (16^a-20^a)

Yine gazanın faziletlerini aktarmak için bir kırk harami hikâyesi aktarılır. Bir zamanlar bir yerde kırk eşkiya ortaya çıkar. Her nereye gitmek isteseler hep aynı yerden geçerler. Bir gün akşama kalırlar ve yaşlı bir adamın evine konuk olurlar. Yaşlı adam ve ailesi, Allah'ın emir ve yasaklarına uyan bir ailedir. Yaşlı adam, eşkiyaya hangi taifeden olduklarını, tam teçhizatlı bir şekilde nereye gittiklerini sorar. Onlar da gazi olduklarını, gazadan geldiklerini

ve gazaya gittiklerini söylerler. Ev sahibi onların sözünü doğru kabul eder ve inanır. Çünkü kendisi dürüst bir insandır. Ev sahibinin hastalıktan yüzü bozulmuş bir küçük oğlu vardır. Evin bir köşesinde yüzü örtük vaziyette yatmaktadır. Hastalıktan dolayı çocuk ne yatabilmekte ne de kalkabilmektedir. Ev sahibi, eşkiyanın gazilik iddiasını duyduğu için çok mutlu olur, gözlerinden yaş gelir. Gerekli hazırlıklar için hemen atını ileri sürer ve misafirlerine -gazaya gideceklerini düşündüğü için- sağlam bir ziyafet çeker. Onların bu evdeki varlığını, rahmetin ve bereketin ta kendisi olarak kabul eder. Onların hiçbir ihtiyacını eksik bırakmaz. Hanımı ile anlaşarak -yemekten önce ve sonra- bütün misafirlerin ellerini yıkayıp o suyu saklarlar. Onlar gittikten sonra -hâlis niyetle- hasta çocuklarının yüzünü -besmele çekerek- o su ile yıkarlar. Gazileri ve gazayı yücelttikleri için Âlemlerin Rabbi olan Allah, hasta çocuğa tam bir sıhhat verir ve çocuğun yüzü düzelir. Sonraki zamanlarda o eşkiyalar, yaşlı adamın evine yine konuk olurlar. Yaşlı adam -iyileşen çocuğu ile birlikte- öncekinden daha fazla ilgi göstererek ziyafet verir. Eşkiyalar yaşlı adama, evin köşesinde yatan hasta çocuğu sorarlar. Yaşlı adam “Bir eve gazilerin mübarek ayağı basarsa o evde kör ve sakat kalır mı? O eve kıyamete kadar rahmet ve bereket yağar. Elinizin suyunu alıp çocuğun yüzünü yıkadım, sağlığına kavuştu. Şu karşınızda hizmet eden çocuk, o hastalıklı çocuktur.” der. Eşkiyalar birbirlerine bakıp iç dünyalarında pişmanlıklar hissederler. Kalpleri nurla dolar. O âna kadar yaptıkları davranışlardan dolayı tevbe edip Allah’tan af dilerler. Her biri bir mürşidin eteğinden tutup -tamamı- evliyalarından ve ulu kimselerden olurlar. (20^a-23^a)

Gazilerin kerametini anlatan bu kıssadan sonra müellif, bütün gayretini ve kuvvetini gazaya, şehadete adadığı için padişahın saltanat ve hilafetinin kalıcı olması için Allah’ın ona yardım edeceğini söyler. Padişahın gazaya ve şehadete özen göstermesini, mutluluk ve seyyitliği sonsuzluğa ulaştırma çabasına bağlar. Burada bir anekdot aktarır: Hz. Muhammed bir gazadan döndükten sonra “Küçük cihattan döndük şimdi büyük cihada başlıyoruz.” der. Ashab-ı kiram bir sonraki savaşın nereye yapılacağını merak eder. Hz. Muhammed “Nefis ile savaşmak!” cevabını verir. Müellif burada; padişahın, şerefli makamında, Müslümanların faydası için, adaletten ayrılmadan hüküm sürmesini büyük cihat olarak yorumlar. Adalet ile ömrünün uzadığına Kur’an-ı Kerim’den delil getirir: “İnsanlara fayda sağlayan ise yeryüzünde kalır.”

Müellif, padişahın Allah’ın kullarına faydalı olmasını uzun yaşamaya vesile olarak yorumlar. Padişahın adaletini yeryüzünde rahmet ve bereket sebebi olarak görür. Sultanların zulmü yok etmesi ile hayvanların sütlerinin artacağını ve ucuzluğun mümkün olacağını ifade eder. (23^b-25^a)

Padişahın adaletle hükmetmesinin bolluk ve bereketi sağlayacağı konusunda Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinden bir hikâye aktarılır. Bir gün bir padişah avlanırken atından ve hizmetçilerinden uzaklaşıp yalnız kalır. Akşam olunca bir köyde, yaşlı bir adamın evine konuk olur. Yaşlı adamın dindar bir eşi vardır. Başka kimseleri yoktur. Padişahın karnı acıkır. Ev sahibinin imkanları kısıtlıdır. Yapılan ikramlar da imkanlara göredir. Padişah, duruma bozulur ve içinden

“Ben bunlara kim olduğumu belli etmedim ama buna ihtiyaç da yoktu. Kıyafetimden ve üslubumdan kim olduğumu anlamaları gerekirdi. Yemek işinde ihmalleri vardır. Yarın tahtıma oturup bunları önüme getirtip ders vereyim.” diyerek zulme niyetlenir. Ev sahiblerinin bir inekten başka şeyleri yoktur. Ev sahibi, hanımına inekten süt sağmasını söyler. Besmele çekmesini ve sütü getirip konuklarına ikram etmesini söyler. Evin hanımı gidip gelir ve şaşılacak bir durum olduğunu söyler. Bu zamana kadar ineğin sütünün asla kesilmediğini, fakat şimdi çok az süt sağabildiğini söyler. Ev sahibi, hayret eder ve “Padişahın zulme niyeti olmalı. Padişahların zulmü halkın rızkının kesilmesine sebep olur. Bu zulüm, rahmetin inmesine engeldir ve bereketin kesilmesine sebep olur. Yöneticilerin zulmü bütün bitkilere de etki eder. Bütün hayvanlar Allah’a sürekli şükrederler. Ne vakit kıtlık olsa bütün hayvanlar ‘Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.’ derler. ‘Çünkü zulümler rızkımızın kesilmesine sebep oldu.’ derler. Elimizden ne gelir? Allah padişaha insaf versin.” der. Bir süre sakin bir şekilde oturur. Padişah bu önemli nasihati dinler ve gönlünün derinliklerinde Allah’tan af dileyerek ömrünü adaletle ve müslümanların faydası için şefkat ve merhametle geçirmeye karar verir. Devrinde yaşayan büyük âlimlere, şeyhlere ve diğer yöneticilere iyilik yapmaya ve adaletli davranmaya niyet eder. Yine ev sahibi, hanımına “Ey hatun, kalk yine ineğin yanına var. Allah’ın yardımından ümidini kesme. Çünkü Allah: “Kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez” demiştir. Ve yine “Allah, kalpleri ve bakışları değiştirendir.” Belki padişaha insaf vermiştir. O da tevbe edip adaletli olmaya niyet etmiştir. “Bir şeyin olduğu gibi baki bir şekilde kalacağını sanma!” Padişah akıllı değil midir? Mutluluğun sebeplerini bilmez mi? Ömrünün uzun olmasını istemez mi? Adalet, mutluluk sebebi ve hükümdarlığın sürekliliği olmasından başka ömrün uzamasına da sebeptir. Allah kullarına faydalı olan kulunu yeryüzünde devamlı kılacağını Kur’an’da “İnsanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur.” diye buyurmuştur. Hz. Hızır’ın içtiği ölümsüzlük suyu budur. “Hz. Hızır’ın kalıcılığı, halka hizmeti ve darlık zamanında bütün yaratılmışlara yardım etmesinden dolayıdır.” der. Bunun üzerine evin hanımı, eline bir bakraç alıp süt sağmak amacıyla ineğin olduğu yere yönelir. Sevinçli bir şekilde geri döner. Ev sahibi ne olduğunu sorar. Hanımı şaşılacak bir durum olduğunu, en bol zamanda bile ineğin sütünün bir bakracı doldurmadığını, ama şimdi sütün bir anda çoğaldığını, beş bakraca ancak sığacak süt sağdığını ifade eder. Ev sahibi, padişahın adalete niyetlendiğini anlar ve Allah’a şükreder.

Müellif, bu hikâyeden sonra sözü padişaha getirir. Padişahın tahta oturmasından önce dünyayı kıtlığın sardığını; daha önce görülmedik, duyulmadık olayların meydana geldiğini ifade eder. Ancak padişah tahta oturup devleti adaletle yönetmeye niyetlenir. Yardım bekleyenlere ve mazlumlara yönelir. Devlet yönetimindeki bazı zalim yöneticileri görevden alır. Büyük gazaların ve adaletin yankısı kainatı ve ufukları tutar. Uzak ve yakın beldelerde, batıda ve doğuda aslan gibi kükreyen bütün zâlimler; padişahın adaleti öncelediğini, mazlumların şikayet mektuplarını aldıktan sonra müfettiş göndermeden, şikayet edilen yetkilileri görevden aldığını duyar duymaz -âdetâ-

zayıf bir körpeye, yolunmuş bir serçeye dönerler. Adalet ilacı, yedi başlı ejderleri âciz; korku, heybetli yöneticileri boynu bükük eder. Şeytan çarmlıha gerilir ve onun evlatları olan iblisler baş aşağı olurlar. Dünyaya -tarifi mümkün olmayan- bir ucuzluk ve genişlik yayılır. Oysa bütün dükkanlardaki ve çarşılardaki zahire miktarı değişmemiştir. (24^b-29^b)

Kıtlık ve bolluk konularına değinen müellif bununla ilgili başka bir hikâye aktarır. Ticarete vurgunculuk yolunu tutan zalim bir satıcı, büyük miktarda buğdayı deposunda saklar. Amacı kıtlık zamanında buğdayı ortaya çıkarıp piyasa değerinin kat kat üzerinden satış yapmaktır. Buğday ihtiyacı olan kimseler kendisine çok yalvarır ama zalim satıcı -fiyatı daha da yükseltmek amacıyla- kimseye buğday satmaz. Buğday kıtlığından da haz alır. Fakat iki üç gün içinde her yerde ucuzluk hakim olur. Buğdayı 30 akçeye bile kimse almaz; daha ucuza vermesini isterler. Vurguncu adam üzüntü ve kederden dolayı hastalanır. Halkın yüzüne bakamaz olur. Bir gece ambarın kapısına asa koyar. Yani buğdayları kim alırsa alsın diye ambarın kapısını açık bırakır.

Müellif o dönemde etrafta yukarıdaki hikâyedeki gibi birçok olayın gerçekleştiğini, adalet ışığından çok bereket yayıldığını ifade eder. Hatta yaptığı bu gözlemleri dönemin maneviyat büyükleri ile paylaştığını, o kişilerin de yaşanan bu olağanüstü durumları “adalet ışığından meydana gelen rahmet ve bereket” olarak değerlendirdiğini ifade eder. Padişahın, adaletini arttırması ile bereketin daha da artacağını belirtir. Bu zamanda ise o rahmet ve bereketin daha etkili olduğunu; bu rahmet ve bereketin -günden güne- artması için Allah’a dua ettiklerini, ifade eder. Geniş ve sürülmemiş topraklarda artık adaletsiz bir iş olursa, bunun devlet yönetimine şikayet edileceğini bilirler. Eğer hükûmete şikayet gittiğini işitirlerse bundan çok korkarlar. Adaletsizlikleri ortadan kaldırıp şikayetçi göndermemeye çalışırlar.

Müellif, önceki dönemlerde hâkimlerin şikayetçileri adam yerine koymadığını, şikayetçilere rüşvet verilerek devlet kapısından uzaklaştırıldıklarını ifade eder. Padişahın döneminde ise bir zalimin bir mazlumdan kurtulma ihtimalinin olmadığını, rüşvet kapısının tamamen kapalı olduğunu, padişahın yöneticilikle mutluluğu birleştirdiğini ifade eder. Hadis-i şerifin gereğince küçük cihadını Kızılbaşlara -bu en büyük savaşıdır- ve ikinci olarak büyük cihadını nefisine karşı yapmıştır. Nefis bunları istemediği halde padişah, kendini müslümanların faydası için adaletle bağlı hâle getirmiştir. Bunu eğlence haline getiren padişahın iki cihanda mutlu olması müellife göre kesindir. (29^b-33^a)

Adaletin bolluk getireceğini ifade eden başka bir hikâye daha aktarılır. Bir zamanlar bir padişah hazinesine girip bakar ve büyük bir şey görür. Taneli bitkilerden başak şeklinde fakat her tanesi büyük bir armut kadardır. Buğdaya benzediği -ama bu kadar büyük taneli buğday olamayacağı için- durumu âlimlere sunar. Hiçbir âlim konuyu açıklayamaz. Sonunda hazinede bir tarih kitabı bulurlar. İçinde yazılanlara göre, zamanın padişahı adaletle hükmeden bir padişah olduğu için dünyaya bolluk ve bereket yayılır, taneler iri olur. Hatta başaklar aynı şekilde büyüktür. Kendinden sonraki padişahlar da adaletle

hükmetmiş diye o zamanın padişahı bu tarih kitabını hazineye astırmıştır. Müellif bu hikâyenin sonunda “Bütün kalp ehlinin ve ağzı dualı insanların Alemlerin Rabbinden beklentisi -bu padişahın devrinde de- başakların o şekilde büyümesi ve mahsul vermesidir.” şeklinde dua ederek padişahın adaletle hükmetmesinin hayırlı neticeler doğuracağını -dolaylı olarak- ifade etmiş olur. (33^a-34^a)

Adaletsizliğin bereketsizliğe yol açtığını farklı hikâyeler aracılığıyla anlatan müellif Allah’a ortak koşmanın da aynı kötü sonuçları doğuracağı mesajını veren başka bir hikâye aktarır. Hz. İbrahim ateşe atıldığında, Hz. Cebrail Allah’ın emriyle Kevser suyundan iki damla alarak dünyaya iner ve suyu ateşe döker. Ateş soğuk ve serinletici olur. Suyun bir damlası dörde bölünür. Birisinden mersin ağacı, birisinden kırmızı gül ağacı, birisinden beyaz gül ağacı ve birisinden de dağ selvisi meydana gelir. Mersinin meyvesi ayva kadardır. Hz. İbrahim’den Hz. İsa zamanına gelince, Hristiyanlar Hz. İsa’ya “Allah’ın oğlu” yakıştırmasını yapar yapmaz Allah’ın korkusundan mersinin meyvesi küçülür. Dağ selvisinin meyvesi -önceden- iri kavun kadardır. Yahudilerin Hz. Üzeyr’e “Allah’ın oğlu” demesiyle dağ selvisinin meyvesi, Allah’ın korkusundan, küçücük kalır. Ve gül ağacı hıyar gibi nazik bir meyve verir. Hangi hasta yese ondan şifa bulur. Mecusîler Allah’a şirk koşmaya başladıklarında onların uğursuzluğu yüzünden o meyve de yok olur.(34^a-35^a)

Adaletin bolluk getireceğini anlatan hikâyelerden sonra ürünlere lezzet verdiğini ifade eden bir hikâye aktarılır. Bu bölümde müellif, Sasani hükümdarı Nuşirevan’ın adaleti ile tarihe nasıl geçtiğini anlatır. *Ravzatü’l-Ulemâ* adlı esere göre bir gün, Nuşirevan bir fakirin bahçesinin kenarına varır. Bahçede genç bir çocuk görür ve ondan nar ister. O çocuk, nar isteyen kişinin padişah olduğunu bilmez, ona nar ağacından koparıp bir nar verir. Padişah, o narı kesip yer. Narın gayet lezzetli olduğunu ve tanelerinin iri olduğunu görür. Durumdan hoşlanır ve içinden bahçeyi satın alma düşüncesi geçer. Çocuktan bir tane daha nar ister. Çocuk, ağacın aynı dalından bir nar daha koparıp padişaha verir. Padişah, narı kesip yer. Bu seferki nar, zehir gibi ekşidir ve taneleri küçüktür. Çocuğa kızar ve neden iyisini koparmadığını sorar. Çocuk, bahçede asla ekşi nar olmadığını, bütün narların tatlı olduğunu söyler. Özellikle önceki narı kopardığı daldan kopardığını söyler. Çocuk, “Ne yazık ki padişahın zulme niyeti olmalı ki nara bile etki etti.” diye duruma bir yorum getirir. Nuşirevan bu sözü duyar duymaz içinden af dileyerek adalete yönelir. Çocuk, tekrar aynı daldan bir nar koparıp padişaha verir. Padişah narı keser. Bunun tadı, ilk yediği nardan daha güzel, taneleri daha iri ve daha suludur. Sonradan bu hali hatırlayarak adaletle hükmetmeye yönelir. Kendisi ölür ama şöhreti ölmez. Bu hikâyenin sonunda müellif, Hz. Muhammed’in “Âdil hükümdar zamanında dünyaya geldim.” sözünü alıntılıyarak adaletle hüküm sürmenin önemini vurgular. Müellif burada Sultan Murad Han’ın kıyamete kadar adaletiyle anılması için dua eder. Allah’tan, Sultan Murad’ın -adaletiyle- Nuşirevan’ı unutturmasını ister. Ardından sultanın adaletinin övüldüğü ve ona dua edildiği bir kıta gelir.

sevabı padişahındır. İçtiği sudan idrarına kadar bedenlerinden çıkan her şey mizana koyuluyorsa; bunların hizmetçilerine verilen paralar, bahşişler ve kumaşlar da sadaka hükmüne geçer.

Daha sonra müellif Hz. Hasan'dan bir hadis rivayeti aktarır: "Allah atı yaratmayı murad ettiğinde Cenûb Rüzgarı'na "Dostlarıma izzet, düşmanlarıma zillet, ve ibadet eden kullarıma güzellik olacak bir mahluk yaratacağım senden." diye buyurmuş, Rüzgar da "Yarat Ya Rabbi!" demiş, sonrasında Allah Rüzgar'ı kabzedip ondan bir at yaratmıştır. Ve ona şöyle demiştir: "Seni Arap olarak yarattım ve senin alnını hayır ve güzelliklere yer, sırtını ganimetlere binek ettim. Sahibinin kalbinde sana karşı bir merhamet yarattım. Seni kanatsız uçar eyledim. Bir şeye ulaşmak için de bir şeyden kaçmak için de sana müracaat edilecek. Sırtına beni tesbih, tahmid ve tehlil eden adamlar binecek. Beni tesbih ettiklerinde sen de et, tehlil ettiklerinde sen de et, tekbir getirdiklerinde sen de getir."

Daha sonra Hz. Hüseyin'den bu rivayete çok benzeyen başka bir rivayet aktarılır: Hz. Muhammed "Âlemlerin Rabbi olan Allah at'ı yaratmaya karar verdi. Sabah rüzgarına 'Ben senden bir varlık yaratacağım. Veli kullarıma şeref sebebi ol. Sana binip üzerinde düşmanlarım ile savaşıp gaza etsinler. Düşmanlarım ayaklar altına düşüp yerle bir olsunlar. İtaat eden kullarıma güzel görün, güzel davran.' Güney rüzgarı işitip mutlu olup 'Ya Rabbi, emrine tabiyim, yarat.' dedi. Âlemlerin Rabbi kudretiyle at'ı yarattı ve at'a buyurdu ki: "Ben seni arap atı olarak yarattım ve hayr'ı senin dizginine düğümledim." der.

Müellif yukarıdaki rivayeti "Yani bir kimse gaza için arap atına binip gazaya gitse hayra kavuşması kesindir. Ahirette sonsuz mükafat kazanırlar. Dünyada da ganimetlere ulaşırlar. Ticarete niyetlenseler yine başarılı olurlar. Anlaşıldı ki maddî ve manevî zenginlik atın dizginine ve saçına bağlıdır." şeklinde yorumlar. Ardından şu sözleri söyler: "Ve Âlemlerin Rabbi buyurdu ki: Bütün hayırlar ve rahatlık ve zenginlik -sana binmeyip de- senin arkanda yürüyenlerin, oturanların nasibi değildir. Ve sana -yeryüzünde kanatsız uçasın diye- bir kuvvet ve fırsat verdim." Arap atının faziletlerinin anlatıldığı bu bölümün sonunda yine Arap atının övüldüğü bir kıta yer alır. Bu kıtada kapısında çok cengaverin ve birçok atın bulunduğu için Sultan III. Murad övülür ve düşmanlarına karşı galip gelmesi için dua edilir.

Duada sultanın galip gelmesi temenni edilen düşmanın kimler olduğu daha net bir şekilde ifade edilir: şimdi kötü işler yapan Kızılbaşlar ile toprak olası kâfirlerin elinde birçok mümin esir durumdadır. Dinlerini gizli yaşarlar, açıklayamazlar. O seçkinlerin ellerine Arap atı geçse binip kaçıp İslam diyarına gelseler kurtulurlar. Ve yahut gazada, bir grup yiğit ordudan ayrılıp düşmanla buluşur. Bunların sayısı az, onlarınki çok olsa, kendimizi tehlikeye atmayalım diye kaçıp orduyla buluştuktan sonra düşmana karşı mücadele etseler, bunda mahzur yoktur. Yoksa yalnız kaldık diye korkup kaçmak rezilliktir, kusurdur. Müellif düşman elinde esir bulunan ve kaçmak niyetinde olanların durumunu "Ameller niyetlere göredir." hadis-i şerifiyle açıklar ve bu minvalde iki hadis-i

içindeyken İblis adlı hileci şeytan bütün hayvanlara ve kuşlara “Ey hayvanlar, yırtıcılar, dertliler, habersizler! Ben size nasihat için geldim. Ben size ve yavrularınıza merhamet ve şefkat ederim. Yeryüzüne bir varlık gönderildi. Ona Âdem derler. Onun çocukları yeryüzünü doğudan batıya kadar kaplayacaktır. Dağlar, denizler ve adalar onların elinden kurtulamayacaktır. Sizi ve bütün evlatlarınızı kendi hizmetlerine alacaklardır. Bazılarınıza demir zincirler vuracaklar, bazılarınızın ayağına ve ağzına yular takıp bineceklerdir. Aç ve bitkin düşüp; geniş alanlara, vadilere hasret kalıp, zincirlere bağlanıp ahır köşelerinde aç susuz bırakılacaksınız. Üzerinize dağlar gibi yükler vurup ölünceye kadar kullanacaklar, döve döve mecalsiz bırakacaklardır. Bu kadar eziyetten geriye kalanınızı ve evladınızı da gözünüzün önünde kesip yüzüp pişirerek yiyeceklerdir. Ey umursamazlar! Kendinizi düşünün. Başınıza çok işler ve felaketler getireceklerdir.” der. Hayvanların tümü başına toplanıp “Ne yapalım? Bu duruma karşı nasıl bir önlem almalıyız?” diyerek o uğursuz şeytandan nasihat isterler. İblis hemen “Şimdi yalnız ve zayıfken aynı anda hepiniz hamle yapıp onu parçalayın ki kurtuluşa erip evlatlarınızın tuzaklarından emin olasınız.” der. İblis’in tahrikiyle hemen harekete geçerler ve hamle yaparlar. İnsanlığın babası Hz. Âdem, kalbini endişe ve şaşkınlık almışken yönünü Allah’a döndürüp “Ey Alemlerin Rabbi! Yardımın yetişmezse hâlim ne olur?” der. Alemlerin Rabbinden korkan ve ona yalvarmak için bir yol bulan kişi, O’nun yarattıklarından asla korkmaz. Alemlerin Rabbi olan Allah “Ey Âdem, korkma. Hileci İblis’in alnını mesh edip elini gezdir. Sıradışı şeyler göreceksin.” der. Hz. Âdem hemen İblis’in alnını mesh ettiği gibi burnundan çok sayıda köpek ortaya çıkıp -aynı anda- havlayarak etraftaki hayvanları dağıtırlar ve gelip Hz. Âdem’e yakınlık göstererek, yaltaklanarak kapısını beklerler. Köpeklerin vahşi hayvanlarla arasındaki düşmanlık ile insanlara yakınlıkları o zamandan kalmıştır.¹ Müellif ek bilgi özelliğindeki bu anlatıdan sonra sözü tekrar asıl konuya getirmek için peygamberler ve evliyaların mahlukattan asla korkmadıklarını söyler. Yüz bin asker üzerlerine gelse Allah’a tevekkül edip korkmazlar. Hz. Musa Firavun’a bir asa ile cevap verir. Hz. İbrahim, Nemrud’un bütün sihirbazlarına ve askerlerine karşı tek başına cevap verir. Diğerleri de bunlar gibidir.

Bu söylediklerini desteklemek için müellif *Bostânu’l-Ârifîn* isimli eserden bir kısma anlatır. Kıssaya göre; Hz. Circîs ibadethânedeyken insanlar telaşa yanına gelip ondan yardım isterler. Çok sayıda askeri olan zalim bir komutanın kendilerini helak etmeye geldiğini söylerler. Circîs Nebi ibadetini bırakıp esasını alarak onların karşısına çıkar. Komutan Circîs Nebi’den; bir kıtlık yaşadıklarını, bu kıtlığın bitmesi için yağmur istediklerini Rabbine söylemesini ister ve tehditte bulunur. Circîs Nebi Allah’la o anda iletişime geçer. Allah ona tövbe etmesini ve asıl kuvvet sahibinin komutan olmadığını bildirir. Gelen vahiy komutana iletilir. Komutan, kuvvet sahibinin kendisi olmadığını fakat elinin altında bulunan halkın üzerinde bir kudretinin olduğunu belirtir. Circîs Nebi’ye vahiy gelir. Komutanın ülkesine dönmesi, ne isterse verileceği

¹ Köpeğin yaratılışı ile ilgili bir benzer bir anlatı için bak. (Uğur 2020).

için yeter. Diğer yetmiş ikisinde ahirette yüksek dereceye sebep olur.” buyrulur. Müellif böylece sultan için en önemli ibadetin adaleti sağlamak olduğunu hatırlatmış olur. Böylece gaza ve cihat konusu adalet ile ilişkilendirilmiş olur. Müellif, sultanın üzerine düşenin adaletle hükmetmek ve bu uğurda gaza etmek olduğunu ima eder. Esere neden ‘adaletin anahtarı’ anlamına gelen bir isim verdiği de bir kez daha anlaşılmış olur. (62^a-64^a)

Adaletin önemi başka bir hikâye ile daha vurgulanır. Padişahlardan birisi hacca gitmek ister. Alimler, halk bozulur, fitne çıkar diye izin vermezler. Evliyalardan bir veli vardır. Padişah, ondan bir hac sevabı satın alsın diye öneride bulunurlar. O veliye giderler ve haclarından bir tanesini bağışlamasını isterler. Veli, eğer bu durum caizse bütün haclarını bağışlayacağını söyler. Padişah evliyaya ne istediğini sorar. Evliya da “Dünya ve içindekileri isterim.” der. “Evliyanın bu istediğini yeryüzünde hiç kimse yapamaz.” derler. O veli tekrar der ki “Benim bütün istediklerimin bedeli padişahın hazinesinde vardır.” Padişah bunun ne olduğunu sorar. Veli, “Mazluma adaletli davranmandır. Allah Hazretlerinin isimlerinden birisi el-Adl’dır. O, adil kullarını sever. Bütün peygamber ve evliya kullarına bile hikmetiyle muamele edip hikmetini ve adaletini öğretir.” der. Böylece adaletin ibadetlerden ve yeryüzündeki tüm servetlerden daha değerli olduğu vurgulanmış olur. (64^a-65^b)

Adaletle ilgili yine bir peygamber kıssası aktarılır. Annesi vefat ettikten sonra Hz. Yusuf’u bir sütanneye verirler. Sütannenin bir çocuğu vardır. Hz. Yakub, Hz. Yusuf’un içtiği sütün az olduğunu düşünerek sütannenin kendi çocuğunu annesinden ayırıp satar. Bunun üzerine kadın, Hz. Yakub’a beddua eder. Müellif, Hz. Yusuf’un babasından ayrı kalmasını bu duruma bağlar. Hz. Yakub kırk sene gece gündüz ağlar, gözleri kör olur. Sonrasında Hz. Yusuf’un gömleğini gözlerine sürer ve gözleri açılır. Sütanne, Hz. Yakub’tan önce evladına kavuşma temennisıyla Allah’a yalvarır. Sorup soruştururlar, sütannenin oğlunu bulurlar. Kadın, oğluna kavuşur. Sonra da Hz. Yakub, Hz. Yusuf’a kavuşur. Herkes muradına erer. (65^b-66^a)

Sıradaki hikâye Hz. İbrahim’le ilgilidir. Hz. İbrahim Allah’a niyaz edip oğlunun kurban edilmesinin sebebini sorar. Allah’tan “Bir tokatın başka bir tokata bedeli vuku bulmuştur.” diye cevap gelir. Hz. İbrahim bunun ne olduğunu sorar. Gelen cevap Hz. İbrahim’in kesmiş olduğu bir buzağıyla ilgilidir. Hz. İbrahim’in buzağısı annesiyle ona bakardı. Bu sebepten Hz. İbrahim’in başına böyle bir iş geldi. Allah’ın peygamber kullarıyla muamelesi hep böyle adaletli olacaktır. Müellif eserde bunun sebebini peygamberlerin adaletli karar vermek için her daim Allah’tan korkma ve çekinmelerinin gerekliliği olarak ifade eder. Burada bir peygamberin yaptığı haksızlık sonucu büyük bir imtihandan geçirildiği anlatılarak adaletin er geç tecelli edeceği vurgulanmış olur. (66^a-67^a)

Hz. İbrahim’le ilgili anlatılan bir diğer hikâye de şu şekildedir. Nemrut Hz. İbrahim’i ateşe atar. Allah rahmeti ve merhameti ile muamele eder ve o ateşi gül bahçesine çevirir. Nemrut’un Razz adında bir kızı vardır. Bir gün babası Nemrut’tan Hz. İbrahim’in akıbetini görmek için izin ister. Nemrut Hz. İbrahim’in ne isminin ne izinin kaldığını, belki sadece külünün kaldığını söyler.

saray yıkıldı. Kuyucular beni tekrar alıp bu kuyuya sıva yaptılar. Üç yüz yıl kadar oldu ki buradayım ama ölüm acısının azabını unutmadım.” diye cevap verir. Hz. İsa merakla kuyuya bu azabın nedenini sorar. “Elbisemi dikmek için birinin iğnesini zorla aldım.” yanıtını verir. Müellif, insanın önemsemeyen yaptığı herhangi bir haksızlığın bile büyük bir azapla karşılık bulacağını vurgular. (72^a-73^b)

Yine adaletle ilgili bir hikâyeye göre Firavun’un helâki de adaletsiz davrandığında gerçekleşir. Firavun İsrailoğullarını çalıştırır, her bir çalışana bir gümüş kırat yani sekiz hardal danesi miktarıyla ücret verirdi. Firavun’un helâki Hz. Musa’ya söz verilmiştir. Hz. Musa Cenab-ı Hakk’a Firavun’un ne zaman helâk olacağını sorar. “Henüz Firavun’un zulmü sona gelmedi.” diye cevap gelir. Sonrasında Firavun ücret olarak verdiği miktarı da vermemeye başlar. Hz. Musa Rabbine “Senin ateşin, azabın nerede?” diye sorar. “Bu zulmün ikinci mertebesinde” diye vahiy gelir. Firavun’un Haman isimli bir veziri vardır. Hazineye para lazım olduğu gerekçesiyle halkın kazancını alır. Kişinin kendisine ve eşine yetecek kadarını hazineden verir. Sonrasında Allah Hz. Musa’ya “Yaptıkları zulümden dolayı benim azabım onlara hak olmuştur.” diye vahiy gelir. (73^b-74^b)

Firavun’un, zulmünden ötürü helak olduğunu anlatan bir başka hikâye daha anlatılır. Hz. Musa’nın şöyle dediği aktarılır: “Bana Firavun ile yumuşak sözle konuşmak emredildi. Bunun sebebi şuydu: Firavun insanları incitmezdi ve hep mazlumlara acırdı. Yollarda emniyet ve rahatlık vardı. Allah’tan hep “Benim ibadet eden kullarım var onların ibadetleri bana yeterli. İnkârcıların bana ne zararı var? Azap etmeye utanırım.” şeklinde vahiy gelirdi. Firavun zulmetmeye başladığında ve Allah’a inanan sihirbazların elleri ve ayaklarını keseceğini söylediğinde kendisi hakkında azap kesinleşti.” (74^b-75^b)

Bunun ardından Firavun’un başına gelen bela ve talihsizliklerin sebebi Haman isimli yardımcısı olduğu anlatılır. Haman yıldız biliminde başarılıdır. Bir gün yıldızlara bakarken kırk yıl sonra güçlü, talihli birinin Mısır’da falan çarşısında kelle dükkanından bir yönetici çıkacağını görür. Gidip o çarşığı bulur fakat orada bir kelle dükkânı yoktur. Orada kendisi bir dükkân açar ve kırk sene boyunca o günü bekler. Vakit geldiğinde uzun boylu, siyah yüzlü, paspal bir oğlan dükkâna gelir ve kelle ister. Haman çocuğun önüne kelle koyar ve karnını doyurur. Sonra o gence “Yabancı birisisin. Gel benim yanımda çalış. Sana bu kadar akçe vereyim.” der ve onu yanına alır. Sonrasında beraber fitne ve belaya sebep olurlar. Firavun’un başına gelenlerin yardımcısı Haman’dan kaynaklandığını anlatan müellif böylece sultanı maiyetini iyi seçmesi konusunda uyarılmış olur. (75^b-76^b)

Daha sonra başkasının malını haksız yere alanın duasının asla kabul edilmeyeceğine dair bir hikâye anlatılır. Bir gün birisi gelip Hz. Musa’ya; “Ey Musa dua et, duam kabul olsun.” diye yalvarır. Hz. Musa dua eder ve ona şöyle vahiy gelir: “Ya Musa dua ederken, bütün etleri eriyip kemikleri dökülse de o kişinin duasını kabul etmem. O bir mazlumdan bir kalbur saman almıştır, onu

aldığını inkâr etmiştir, sahibiyle helalleşmemiştir. Kimin zulumü böyle olursa, o kimsenin şefaatchisi Hz. Musa olsa bile Allah bu şekilde muamele eder.” (76^b-77^a)

Müellif günah işleme konusunda Allah'tan utanmak gerektiğini anlatan iki hikâye aktarır. İlki bir putperest tüccar hakkındadır. Putperestlerden birisi pazarda bir dükkânın sahibidir. Dükkânına bir perde asmış, eline terazi aldığı zaman perdenin arkasında bakıp gelir. İnsanlar bunun sebebini sorarlar. Putperest “Ne zaman elime bir terazi alsam hile yapmaya yeltenirim. Bu malı ben aldığım zaman yavaş yavaş, dikkatli alırım ama sattığımda bir hile yapmak isterim. Perdenin arkasında putum vardır. Onu görünce utanırım, ondan korkarım ve haksızlık yapamam.” diye cevap verir. Diğer hikâye ise Hz. Yusuf hakkındadır. Hz. Yusuf, Züleyha'nın kendisini zorla günaha sokmaya çalıştığı odada bir perde olduğunu görür. Hz. Züleyha'ya bu perdenin ne olduğunu sorar. Züleyha; “Orada benim tanrım vardır beni görmemesi için perde çektim sonra kendisinden af dilerim” der. Hz. Yusuf bu sözü işitince ‘Allah’ diye bağırır ve hemen oradan kaçar, günahından kurtulur. (77^a-78^a)

Hilenin bozucu tesirine de değinen müellif bununla ilgili bir hikâye aktarır. Kavmi bir gün Hz. Musa'ya gelip “İçine hile karışan bir miktar buğday var bunu ne yapalım?” diye sorar. Hz. Musa “Fakirlere dağıtın.” der. Fakat fakirler buğdayı kabul etmezler. Onu satın; onun fiyatında arpa, buğday alın dağlara çöllere serpin. kuşlar yesinler fikri gelir ama kuşlar, yemin yüzüne bile bakmazlar. Öğütüp denizlere saçarlar. Kırk gün sonra bir fakir gelir “Ey Allah'ın Resülü ben balıkçıyım. Balık avlar onunla geçinirim. Kırk gündür denize ağ atarım bir tane balık tutamam.” der. Hz. Musa Allah'a yönelir, dua eder. Sonrasında, “Denize sor sebebini.” diye vahiy gelir. “İçine hile karıştırılan un döktüler, bu yüzden bu denizden ayrıldık.” diye balıklardan cevap gelir.

Müellif, yukarıda geçen kıssalardan sonra tekrar atlarla ilgili anekdotlara geri döner. Hz. Muhammed için kâinatta attan daha sevimli bir hayvan bulunmadığını ve sahabelerin rivayetlerinin bu yönde olduğunu söyler. Bunun sebebi savaşta bu hayvandan güzel ve faydalı bir hayvan olmamasıdır. At semayı dinler, savaş olacağı zaman beş günlük yerden ona malum olur, sevincinden duramazmış. Daha sonra bu rivayete uygun bir tarihi olay nakledilir. Osman Gazi'nin babası Sultan Ertuğrul inkârcılar ile savaş üzerine beş emiriyle anlaşma yapar. “Anadolu geniş memlekettir. Burada inkârcılara yer yoktur gelin ailemizle ve askerlerimizle bir memleket seçelim. Düşmanlarımızla savaşıp burada kalalım, nice yerleri fethedelim ve İslam ehlinin çoğalmasına sebep olalım.” der. Ancak emirler yolda perişan olurlar. Ertuğrul yalnız kalır. “Konya'ya beş günlük yol kala bu kadar insanla ne yaparız?” diye düşünürken atları coşkuya gelir. Atların bu hallerine çok şaşırırlar. İçlerinden savaşta usta olanlar yakın yerde savaş olduğunu atların bu yüzden bu şekilde davrandığını açıklarlar. Hep beraber savaşın olduğu Konya tarafına doğru giderler. Orada bir savaş olduğunu görürler fakat hangi tarafın Müslüman hangi tarafın inkârcı olduğunu anlayamazlar. Yardım edecekleri tarafı müşavere ederler ve “Ya Allah!” deyip beş yüz askerle zayıf tarafa yardım etmeye karar verirler. Savaşı kazanırlar ve birçok ganimete sahip olurlar. Meğer

Sultan Alaeddin yaşlanmış ve devleti zayıflamıştır. Bunu duyan Silifke yöneticisi Sultan Alaeddin'in üzerine gazaya gelir. İslam ehlini kırar. Sultan Alaeddin umutsuzluk halinde Allah'a yalvarır. O sırada bir müjde gelir. Sultan, askerlerine bunların kim olduğunu sorar. Askerler kim olduğunu bilmediklerini, melek olabilecekleri söylerler. Ertuğrul, Sultan Alaeddin'in yanına gelir. Sultan, Ertuğrul'u gözlerinden öper, kim olduğunu öğrenir. Belinden kılıcını çıkarıp Ertuğrul'un beline kuşatır. Osman Gazi'ye sancak verir. Sonrasında fetihler onların eliyle gerçekleştirilir. Ertuğrul o gece önemli bir rüya görür. Evliyaya tabir ettirir. Bütün âlimler "Neslin kıyamete kadar İslam ehline padişah olacak." derler. (87^a-87^b)

Abdurrahman bin Ziyad ve arkadaşı Mısır'a giderler. Orada görürler ki Ebû Zer çayırdaki güzel bir atı otlatıyor. Bu atın ne olduğunu sorarlar. Ebû Zer; Bu atın acayip bir at olduğunu, Cenab-ı Hak katında duasının geri çevrilmediğini söyler. Oradakiler atlar dua eder mi? diye sorarlar. Ebu Zer "Atın dua etmediği bir gece dahi yoktur." der. At her gece "Ya Rabbi sen beni insanoğluna musahhar edip, rızkımı onun elinden verdin. O zaman beni insanoğlunun ailesi ve malı içinde en sevileni yap. Ya Rabbi beni onların elinden rızıklandır." diye dua eder. (96^a)

Hız. İbrahim'e Kabe'yi yapması, Hız. İsmail'e de Ecyad dağına çıkıp insanları dine davet etmesi emredilir. Hız. İsmail, Ecyad dağına çıkıp yeryüzünde bir Arap atı kalmadık ki, sultanlara yardım etsin diye dua eder. Atlar Hız. İsmail'in duası neticesiyle insanoğluna miras kalmıştır. Ashab-ı kiramdan birisi yanına atını almış bir şekilde savaşa gider. Yanındakiler neden ata binmediğini sorarlar. "Resulullah, bir kişinin gündüz bir saat ayakları tozlanırsa o kişinin ayaklarına cehennem haram olur, buyurmuştur." der.

Hız. Peygamber; at koşusuna izin verir kendisi de koşuda birinci gelen ata üç tane Yemen elbisesi, ikinciye iki elbise, üçüncüye bir elbise, dördüncüye ve beşinciye dinar, altıncıya gerdanlık verir. Sahabeler atların ne kadar koştuğunu sorarlar. Hız. Peygamber altı mil veya daha fazla diye cevap verir. İmam Şâfiî her milin dört bin adım olduğunu söyler.

Resulullah'ın huzuruna bir Arap atı hediye getirirler. Sevinçle kalkar, elleriyle gözlerini ve yüzünü mesh edip siler. Orada olanlar ata neden bu kadar hürmet ettiğini sorarlar. Nebi Efendimiz "Bir gün Cebrail beni ata saygı gösterme eksikliğinden dolayı uyardı." der. (102^a)

Eserdeki son rivayet yine atın değeri hakkındadır. Habibullah bir gün birisinin atının yüzüne vurup beddua ettiğini görür. O kişiye "Bu yaptığından dolayı senin yerin cehennemdir. Bu durumdan kurtulmak istersen, atın üzerinde savaşarak inkârcı öldür." der. Hız. Muhammed, atın üzerinde çokça savaşır, at yaşlanıp zayıflayınca onu besler ve ona saygı gösterirdi. Her müminden, atın üzerinde savaştığına ve ona hürmet gösterdiğine dair kıyamette şahitlik etmelerini isterdi. Son olarak Hız. Peygamber'in "Gaza atına hürmet gösterin ve onun eğitimini tamamlayın." mealinde bir hadisiyle eser bitirilir ve temmet kaydı verilir. (104^a)

Sonuç

Bu çalışmada Şeyh İbrahim Tennûrî'nin soyundan gelen Ebussu'ûd bin Sa'dullâh adlı bir müellifin Sultan III. Murad adına kaleme aldığı, bilinen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hekim Ali Paşa 56 numarada kayıtlı *Miftâhu'l-Adâle* adlı eser incelenmiştir. Yapılan literatür çalışması neticesinde bu eser üzerinde şu zamana kadar bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Eser fezailülcihat (cihadın faziletleri) konulu olsa da kısmen feresnamelere, siyasetnamelere ve gazavatnâmelere yaklaşmaktadır. İki bابتan oluşan bu eserin ilk babı gazi ve mücahitlerin faziletlerine ikinci babı ise gazilerin bineklerinin faziletlerine ayrılmıştır. Sade bir nesir diliyle kaleme alınmış eserde konuyla ilgili kaside, kıta ve beyit gibi manzum örnekler de yer almaktadır. Eserde öne sürülen düşünceleri kanıtlamak amacıyla hikâye başlığıyla anlatılara da yer verilmiştir. Bu anlatıların bir kısmı peygamber kıssası bir kısmı dini-destani hikâyeler bir kısmı da tarihî anlatılardır.

Eserde Osmanlı ile İran arasında süregelen ve Sultan III. Murad döneminde etkin olarak devam eden savaş için de propaganda yapılmıştır. Müellif karşı tarafın yanlış yolda olduğunu göstermek amacıyla hikâyeler anlatmıştır. Hz. Peygamber'in fitnenin ortaya çıkacağı yer olarak doğuyu işaret etmesi, Şah İsmail'in dedesinin dervişlerinden birinin rüyasında onun seccadesinin üzerine bir köpeğin çıktığını görmesi ve dedesinin bunu soyundan dinsizlik ve zındıklık zuhur edecek diye tabir etmesi, oğlu Haydar'ın rüyasında sahabiler tarafından recmedildiğini görmesi ve oğlunun Şii kitapları yazdığını öğrendiğinde onu rüyasındaki gibi recmetmek istemesi, Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı kendinden üstün tutması gibi rivayetlerin aktarılması Safevî tarafının yanlış yolda olduğunu ve onlarla savaşan III. Murad'ın doğru bir karar verdiğini kanıtlamaya yöneliktir.

Eserin sunulduğu III. Murad gazayı ve gazileri himaye ettiği için övülmüş ve düşmanlarına galip gelmesi için dua edilmiştir. Bu bağlamda aktarılan hikâyeler de III. Murad ile ilişkilendirilmiştir. Padişahın gaza edenleri himaye etmesi Hz. Ömer'in kalp gözüyle uzaktaki İslam ordusunu kumanda etmesine benzetilmiştir.

Eserde gazilerin kerametlerine dair hikâyeler de mevcuttur. Düşmanını affeden Battal Gazi'nin affettiği düşman tarafından şehit edilecekken yanı başındaki şehit arkadaşının dirilip kendisini kurtarması, kendilerini gazi olarak tanıtan kırk haramilere hürmet eden adamın gözleri görmeyen oğlunun iyileşmesi gibi hikâyeler yer alır. Bu hikâyeler gazileri övüp gazaya teşvik etmek ve düşmanı affetmemeyi öğütlemek amacıyla aktarılmıştır.

Eserde dikkat çekici bir husus da gazanın adaletle, adaletin de bereketle ilişkilendirilmesidir. Müellifin yaklaşımına göre bu üç kavram Sultan III. Murad'ın şahsında toplanmıştır. Müellif eserde adalet sayesinde ürünlerin bolluğunun ve lezzetinin artacağını zulüm ile tam aksinin yaşanacağını savunur. Bir sultanın tebdilikiyafet ile misafir olduğu evin sahiplerine zulmetmeye

niyetlenmesi sonucunda hayvanlarının sütünün kesilmesi, insanlar Allah'a ortak koştığı için mersinin ayva kadar olan meyvelerinin küçülmesi, dağ selvisi ve gülün irice meyvelerinin aynı nedenle zaman içinde kaybolması, Nuşirevan'ın narlarının lezzetini beğendiği bir bağa el koymayı düşündüğünde narların tanelerinin küçük ve lezzetsiz hâle gelmesi gibi hikayeler adaleti teşvik etmeye yöneliktir. Müellif III. Murad'ın adalete ihtimam gösterdiği için o devirde bolluk görüldüğünü savunur.

Adaletin önemini vurgulamak için peygamber kıssalarına da başvurulmuştur. Hz. Yakup'un, oğlu Hz. Yusuf'a tuttuğu süt anneyi oğlundan ayırdığı için kendi oğlundan ayrı düşmekle imtihan edilmesi, karıncaları ezmekten çekinen Hz. Süleyman'ın kainata hükmetmesi ancak kendi kıyafetini beğendiğinde havada seyretmekte olan tahtının yere indirilmesi, Hz. İbrahim'in küçük bir buzağıyı kestiği için oğlunu kurban etmekle imtihan edilmesi, Hz. İsa'nın, hayattayken birinin iğnesini zorla alan bir adamın gömüldüğü toprakla sivanan kuyunun suyunun dokuz yüz yıl sonra bile acı olduğuna şahit olması, Hz. Musa devrinde içine hile karıştırılan bir unun denize dökülmesi yüzünden denizden kırk gün balık avlanamaması, Hz. Musa'ya Firavun'un helakin söz verilmesi ancak bu helakin işçilerin hakkını vermediğinde gerçekleşmesi gibi kıssalar bu minvaldedir. Tüm bu kıssalar padişahı adaletle davranmaya teşvik etmek amacıyla aktarılmıştır. Ayrıca Firavun'un başına gelenlerin zalim veziri Hâmân'dan kaynaklandığını anlatan kıssa ile padişah maiyetini iyi seçme konusunda uyarılmıştır.

Savaş atlarının faziletlerinden bahsedildiği bölümler de III. Murad ile ilişkilendirilmiştir. Savaş için at beslemenin en hayırlı ibadetlerden olduğuna işaret eden hadisler aktarılmıştır. Bir kişinin en fazla bir at beslerken III. Murad'ın binlerce atı beslediği için çok büyük mükafat kazanacağı söylenmiştir. Tüm bunlar açısından değerlendirildiğinde *Miftâhu'l-'Adâle*'nin devrin padişahı III. Murad'a sunulduğu için onu merkeze aldığını ve bu yönüyle siyasetnamelere dahil edilebileceğini, içerisinde ele alınan konular bakımından fezailülcihat ve feresname türlerine yaklaştığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akün, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmed Tâhir". *DİA*. 6. 452-461. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. "Siyasetname". *DİA*. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Benli, Şeyma. "el-İstînâs Fî Ahvâli'l-Efrâs". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Haziran 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/el-istinas-fiahvali-l-efras>.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. çev. M. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

- Çoban, Mehmet. "Başlangıçtan Yirminci Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İslâmî Yazımda Cihad Literatürü". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2021), 393-444.
- Dadaş, Cevdet. *Baki Fezailü'l-Cihad*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Danişmend, İsmail Hâmî. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Erkan, Mustafa. "Gazavatnâme". *DİA*. 13/ 439-440. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Ermiş Türkmen, Ayşe. *El-İstinâs fi Ahvâli'l-Efrâs Adlı Yazma Eserin Çeviri Metni ve İncelemesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Eliaçık, Muhittin. "Tayyazade Ahmed Ata'nın Bir Baytarname Tercümesi". *Mavi Ateş- Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 8-20.
- Eroğlu, Süleyman. "Sultan III. Murâd Dönemi Osmanlı Şark Seferleri'ni İhtiva Eden İki Manzum Tarih: Âsafî'nin Şecâatname'si Ve Harîmî'nin Gonca-i Bâğ-ı Murâd'ı". *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Prof.Dr. Şeref Kara Özel Sayısı* (2020), 53-64.
- GACEK, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli-M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. "I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risâleleri". *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası*. ed. Halil Çetin, Lokman Erdemir. 151-179. Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2014.
- Karabulut, Ali Rıza - Yıldız, Ramazan. *Gülzâr-ı Ma'nevî ve İbrahim Tennûrî*. Ankara: Elif Matbaası, 1978.
- Karabulut, Ali Rıza. *Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça Arapça Yazmalar Kataloğu*. Kayseri: Mektebe Yayınları, 1995.
- Karabulut, Ali Rıza. *Dîvânçe-i Reşit Efendi ve Kayseri Müellifleri*. Ankara: Mektebe Yayınları, 2008.
- Koçoğlu, Turgut. *Nakşî Şeyhi Ebussuûd El-Kayserî, Şerh-i Mesnevî*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2014.
- Kozan, Abdullah. - Çakırbaş, A. "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in Menâkıb-ı Harb Risalesi". *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, (2013), 37-71.
- Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.

- Levend, A. S. "Siyasetnameler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 10 (1962), 167-194.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Gazâvâtnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazâvâtnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Matthee, Rudi. "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı". çev. İlker Külbilge. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 4/2, 115-140.
- Özel, Ahmet. "Cihad", *DİA*. 7. 527-531. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Öztürk, Uğur. "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri". *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* 14 (2021), 259-281.
- Öztürk, Uğur. "Kitaplar ve Hazinele: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27 (2021), 609-687.
- Öztürk, Uğur. *III. Murad Dönemi Yazılı Kültürü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Samancı, Metin. "Heykel-i İnsân: Kemâl Paşa-Zâde'nin Risâle Fî Şahsi'l İnsân Adlı Eserinin Osmanlı Türkçesi İle Genişletilmiş Bir Tercümesi". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 6/2 (2023), 395-433.
- Tekin, Şinasi. *İştikakçının Köşesi - Türk Dillerinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014
- Uğur, Abdullah. "Yûnus Emre Dîvânı'ndaki Bir Anlatı Üzerine". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 6/11 (2020), 323-331.
- Ünlü, Osman. *Kanije Müdafaası ve Cihâdname-i Hasan Paşa*. Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Yılmaz, Coşkun. "Siyasetname - Osmanlı Dönemi". *DİA*. 37. 306-308. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.